

Изазови истраживања историје Косова и Метохије у 20. веку

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Зборници радова”
Бр. 32

За издавача
Др Владан Јовановић

Редакција
Др Божица Славковић Мирић (главни и одговорни уредник)
Др Милутин Живковић (главни и одговорни уредник)
Др Душан Бојковић (главни и одговорни уредник)
Др Зоран Јањетовић
Др Дмитар Тасић
Др Владан Виријевић
Др Миомир Гаталовић
Др Огњен Томић (секретар)

Рецензенти
Академик Љубодрог Димић
Др Коста Николић
Др Александар Стојановић

Лектура и коректура
Др Биљана Ћирић

Техничко уређење и дизајн корица
Др Небојша Стамболија

ISBN 978-86-7005-210-9

ИЗАЗОВИ ИСТРАЖИВАЊА ИСТОРИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У 20. ВЕКУ

Тематски зборник

Београд, 2026.

САДРЖАЈ

Реч уредништва.....	7
---------------------	---

I ИСТОРИОГРАФИЈА

Божница СЛАВКОВИЋ МИРИЋ

Призрен, главни погранични град југословенске и албанске државе у међуратном периоду.....	15
--	----

Душан БОЈКОВИЋ

Обликовање свести о посебности простора Косова и Метохије у револуционарној перспективи Комунистичке партије Југославије 1919–1941	33
--	----

Милушин ЖИВКОВИЋ

Косовски Албанци и Вафен СС (1941–1945). Идеје, планови, пракса	53
--	----

Душан ПОПОВИЋ

Одметници у Штавичком срезу од 1944. до 1951. године	79
---	----

Немања ДИМИТРИЈЕВИЋ

Албанолошки институт Аутономне Косовско-метохијске Области у Приштини (1953–1955)	103
--	-----

Јелена ТОДОРОВИЋ ЛАЗИЋ, Александра КОЛАКОВИЋ

Албански поглед на кризу на Косову 1981. године.....	119
--	-----

Слободан СЕЛИНИЋ

Градски комитет Савеза комуниста Београда и криза на Косову и Метохији у време Осме седнице Централног Комитета Савеза комуниста Србије 1987	139
--	-----

II ИДЕНТИТЕТИ И КУЛТУРА СЕЋАЊА

Сава БУРЂЕВИЋ

Изазови истраживања историје Турака на Косову и Метохији после Другог светског рата: идентитет, миграција и асимилација.....165

Ненад АНТОНИЈЕВИЋ

Култура сећања и питање злочина на Косову и Метохији у Другом светском рату 183

Јован АЛЕКСИЋ

Одједи 'Књиге о Косову' у југословенској интелектуалној јавности.....213

Урош МИКЕТИЋ

'Опрост крви' код косовских Албанаца 1990–1991. као сведочанство о етничкој хомогенизацији: студија случаја *Oral History Kosovo*.....245

Рајко МИНИЋ

'Санџачко питање' у светлу дешавања на Косову и Метохији крајем 20. века. Истраживачко-методолошки изазови 267

III МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Душан ФУНДИЋ

Извештаји аустроугарских конзула и истраживање историје Косовског вилајета током прве деценије 20. века 287

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Истраживање броја албанских усељеника током Другог светског рата и албанских жртава репресије на његовом крају.....303

Ијор ВУКАДИНОВИЋ

Између мемоара официра Удбе и накнадно отворених архива: масовна стрељања на Косову и Метохији након Другог светског рата 323

Пејар РИСТАНОВИЋ

Изазови истраживања косовске кризе 1981–1989.....341

Стефан РАДОЈКОВИЋ

Косово и Метохија од јуна 1999. године до данас: хегемона интерпретација и изазивачи 361

Подаци о ауторима 391

Душан БОЈКОВИЋ

Институт за новију историју Србије, Београд

dsnbojkovic@gmail.com

ORCID: 0009-0007-8175-3168

Обликовање свести о посебности простора Косова и Метохије у револуционарној перспективи Комунистичке партије Југославије 1919–1941*

Апстракт: У раду су представљени главни токови у процесу развоја косовског питања унутар Комунистичке партије Југославије током међуратног периода. Посебно је указано на кључне моменте у обликовању саме идеје о посебности простора Косова и Метохије у односу према околним југословенским областима. Рад је заснован на анализи неопјављених архивских докумената похрањених у Архиву Југославије, затим на објављеним архивским изворима, штампи и периодици и на релевантној литератури.

Кључне речи: Косово и Метохија, Комунистичка партија Југославије, Срби, Албанци, косовско питање, национално питање

Међу бројним изазовима истраживања историје Косова и Метохије у 20. веку чини се посебно значајним проблем поимања граница овог простора и сагледавања његове територије, пре свега у периоду пре окончања Другог светског рата и стварања Аутономне Косовско-метохијске области 1945. Мада су те границе данас јасно видљиве, чак наглашене током последње две и по деценије, у архивској документацији и у мемоарској литератури насталој у међуратним и ратним годинама не постоји јединствено становиште о томе шта у територијалном погледу обухвата појам „Косово“, односно „Косово и Метохија“. Утврђивање граница Аутономне косовско-метохијске области у септембру 1945. године представљало је сасвим нову чињеницу на политичкој карти Ју-

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада Института за новију историју Србије у 2026. години бр. 451-03-33/2026-03/200016 од 5. 2. 2026. године.

гославије, без ослонаца на претходна искуства у административном уређењу или међудржавном територијалном разграничењу на овом простору. Ипак, на овим границама се неретко инсистира и у домаћим и у страним радовима посвећеним истраживању међуратног и ратног периода, било да је реч о анахронизму или о упливу дневне политике у поље науке.

У југословенској и српској историографији остао је недовољно ра-светљен и сâм процес обликовања свести о посебности простора Косова и Метохије. Овде у првом реду мислимо на обликовање те свести унутар Комунистичке партије Југославије (КПЈ), с обзиром на то да је управо под њеним окриљем наведена територија добила јасно дефинисане и трајне државно-правне оквири непосредно по завршетку Другог светског рата. И у том тренутку, као и током наредних деценија, проблем граница Косова и Метохије умногоме је надилазио питање унутрашњег административног уређења. Несумњиво, овај проблем задире у суштину не само косовског питања већ и питања положаја целокупне албанске мањине у југословенској држави, па и српског питања, поготово ако се има у виду тешко наслеђе српско-албанских односа на овом простору током протекла два века. Овај проблем, такође, чини неизоставни део југословенско-албанских односа током читавог периода постојања социјалистичке Југославије, посебно у време блиских веза Београда и Тиране између 1945. и 1948. Реч је, дакле, о комплексном проблему у чијем средишту се налази национално питање.

*

Архивски извори показују да су југословенски комунисти током читавог међуратног периода баштиници становишта предратних српских социјалдемократа према којем простор припојен Краљевини Србији у балканским ратовима 1912–1913. не припада Србији. За обликовање ставова руководства КПЈ у том погледу било је вишеструко значајно мишљење Димитрија Туцовића и осталих првака Српске социјалдемократске партије (ССДП) који су готово читав простор између Копаоника и Шар-планине видели као „чисто арнаутску“ земљу.¹ Отуда су за Филипа

1 „Управо у целом овом крају“, писао је Димитрије Туцовић почетком 1913, „Србија је затекла место Срба српске средњовековне споменике, хладне зидине које не чувају крајине, које имају вредности за археолога и уметника, као, нпр., Дечани, могу узбуђивати душу националних романтичара, али за стабилност новог режима у овим крајевима не значе ништа. И управо основни узрок свих незгода од којих данас патимо и од којих ћемо убудуће много патити лежи у томе што смо ушли у туђу земљу [све истакнуто у оригиналу – Д. Б.]“ – Димитрије Туцовић, *Сабрана дела*, том VII, (Београд: Издавачко предузеће „Рад“, 1980), 203. Вођ српских социјалдемократа истицао је да насељавање Албанаца и исељавање Срба из Старе Србије и Македоније треба прихватити као природан и неповратан историјски процес: „Зар би то био први

Филиповића, предратног члана Главне управе ССДП-а и једног од оснивача југословенског комунистичког покрета после Првог светског рата, косовски, пећки и ђаковички крај представљали „три албанске области [...] са 500.000 Албанаца“ припојених југословенској држави 1918.² У његовим написима из прве половине двадесетих година наведено подручје било је означено као „Албанија“.³ Доследни у наведеном становишту, комунисти су одбацивали појам „Јужна Србија“, који је наглашавао српски државно-правни карактер јужних крајева земље.⁴ Ни појам „Стара Србија“ није био присутан у речнику комуниста, изузев у кратком периоду легалног деловања партије почетком двадесетих година током којег је постојало Обласно веће за Стару Србију и Македонију.

Притисак власти после доношења Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави 1921.⁵ свакако је оснажио пучистичко распо-

случај у историји да навала неких племена чвршће организације или других преимућстава потисне неки народ са његова огњишта? Зар словенска племена нису потисла староседеоце ових земаља средствима о којима историк нема нимало лепо мишљење?” (Dimitrije Tucović, *Srbija i Arbanija. Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*, (Beograd-Zagreb: Kultura, 1946), 18).

2 Filip Filipović, *Sabrana dela*, том 14, priredio Pero Damjanović, (Beograd: ISI, 1989), 156.

3 Filip Filipović, *Sabrana dela*, том 6, priredio Toma Milenković, (Beograd: ISI, 1987), 164.

4 После децембра 1918. Србија је представљала једну од укупно седам југословенских покрајина које су својим називом и територијалним опсегом чувале свест о ранијем административном уређењу на југословенском простору. Унутрашња интеграција југословенске државе, најављена Предлогом закона о подели земље на области поткрај 1921, подразумевала је укидање старих историјских целина и образовање нових административних јединица „без обзира на племенску поделу становништва и на историјске границе појединих делова из којих је држава образована“ (Цит. према: Ђорђе Ђ. Станковић, „Административна подела Краљевине СХС“, *Историјски Њласник* 1–2/1981, 37). Опште начело приликом утврђивања територијалног распрострања нових области, према Уставу из 1921, било је утемељено на поштовању „природних, социјалних и економских прилика“, при чему новоформиране административне јединице нису могле имати више од 800.000 становника (*Службене новине Краљевине Срба, Хрвајћа и Словенаца*, 142А/1922). Наведени концепт уређења државе почивао је на унитаристичко-централистичкој идеји о народном и државном јединству и на српском схватању државности којем су се супротстављали предлози већине хрватских и делом муслиманских и словеначких политичара о успостављању југословенске федерације или конфедерације, замишљене као модел очувања широких аутономија утемељених на историјском и државном праву (Мира Радојевић, *Српски народ и јућословенска краљевина 1918–1941. Први њом: Од јућословенске идеје до јућословенске државе*, (Београд: СКЗ, 2019), 373–383). Уредбом о подели земље на области, донесеном 26. априла 1922. без консултовања Парламента, формиране су 33 административне целине, при чему се 15 области налазило на простору две покрајине – Војводине и Србије (*Службене новине Краљевине Срба, Хрвајћа и Словенаца*, 92/1922). Нове административне јединице испуниле су раније историјске покрајине, углавном без нарушавања њихових пређашњих граница. Интеграција је у првом реду била уочљива у рубним крајевима Северне Србије, где је наизменичном „разменом“ округа требало спровести чвршће повезивање територије „преткумановске Србије“ са Војводином и Јужном Србијом.

5 Законом о заштити јавне безбедности и поретка у држави, донесеним 2. августа 1921, „као злочинство у смислу казненог законика“ означено је свако „организова-

ложење југословенских комуниста, подстичући процес преобликовања ставова КПЈ о југословенској држави, мада не и пресудно, с обзиром на већ утврђена програмска начела Партије и све снажнији утицај Комунистичке интернационале (КИ) на њено руководство.⁶ Становиште о „прогресивном карактеру“ југословенског уједињења, блиско немалом броју чланова руководства КПЈ у време стварања заједничке државе, убрзано је ишчезавало под притиском Москве, која је Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца видела као „вазалну државу Антанте“, створену да попут „тампон зоне“, у складу са политиком „савезничког империјализма“, служи као „кочница револуционарног покрета“ и као језгро окупљања „белогардејских кадрова за борбу против међународне револуције, посебно против руске револуције“.⁷

Истовремено је постало доминантно мишљење КИ о значају националног питања у процесу борбе против „класног непријатеља“.⁸ Већ на Другој земаљској конференцији КПЈ, одржаној у Бечу између 9. и 12. маја 1923, национално питање означено је као „најважније питање на Балкану, а нарочито у Југославији“.⁹ Комунистима је било сасвим „јасно [...] да је проблем ослобођења нација нераздвојан од проблема борбе за обарање светског империјализма и власти капитала“. У вези с тим, требало је повезати „националне покрете радних маса угњетених нација са покретом пролетаријата против капитализма, отржући те радне ма-

ње, потпомагање или постајање чланом каквог удружења, које би имало за сврху пропаганду комунизма, анархизма, тероризма или удружења ради припреме или извршења убиства или удружења за нелегално и непарламентарно приграбљивање власти“ (*Службене новине Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца*, бр. 170А/1921). Мандати свих комунистичких посланика у Народној скупштини били су поништени 4. августа 1921 (*Сјенографске белешке Народне скупшћине Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца. Ванредни сазив од 2. јула до 20. октобра 1921. године (од I – IX редовној сасјанка)*, (Београд: [Народна скупштина], 1921), VIII редовни састанак одржан 4. августа 1921. године, 93–98).

- 6 Branislav Gligorijević, *Komintern, jugoslovensko i srpsko pitanje*, (Beograd: ISI, 1992), 43–53; Gordana Vlačić, *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje (1919–1927)*, (Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1984), 45–49.
- 7 *Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa*, knjiga 1: Prvi kongres Komunističke internacionalne, (Gornji Milanovac: Kulturni centar, JUR „Privredna knjiga“, 1981), 149–150, 153.
- 8 Руководство КИ истицало је да „национално питање у југословенској држави није уставно питање“, већ је оно „прво, питање борбе национално угњетеног становништва за његово право на национално самоопредељење и, друго, питање револуционарне борбе радних маса у целој Југославији [Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – прим. Д. Б.]. [...] Због тога се општа парола у вези с правом на самоопредељење, коју истиче КПЈ, мора изразити у облику издвајања Хрватске, Словеније и Македоније из састава Југославије и стварања независних република“ (*Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa*, knjiga 7: Peti kongres Komunističke internacionalne, drugi deo, (Gornji Milanovac: Kulturni centar, JUR „Privredna knjiga“, 1982), 1000–1001).
- 9 Архив Југославије (АЈ), Збирке репродукованих докумената, Комунистичка интернационала – секција КПЈ (790/1), КИ, 1923/29–7.

се испод утицаја њихових националних буржоазија“.¹⁰ Партијско руководство упућивало је своје организације „да обрате пажњу нарочито на национално питање“, истичући да ће „основа националног програма [...] бити потпуно признање паролe самоопредељења народа до отцепљења“. Предвиђено је „увођење најшире пропаганде ове паролe међу ма-сама становништва, као и њезино конкретизирање уз прилагођавање на особитости појединих провинција, које припадају Југославији“.¹¹ Теза о самоопредељењу народа била је дефинисана у најширем облику, као право које треба омогућити у потпуности свим народима, односно нацијама у југословенској држави и њеним мањинама. Говорено је како КПЈ „признаје сваком народу право на сувереност у одређивању својих односа, дакле и право на слободно отцепљивање и образовање своје посебне државе, односно на прикључење својој националној држави“.¹²

Овако уобличена, теза о самоопредељењу народа могла је бити блиска и Албанцима на југословенском југу, у првом реду племенским првацима окупљеним око идеје албанског националног уједињења. Ипак, заокрет у односу КПЈ према националном питању није ни у најмањој мери допринео остваривању веза између комуниста и албанског становништва. Политичко опредељење Албанаца било је условљено понајвише држањем племенских и верских главара којима су биле савсим стране комунистичке паролe о класној борби и пролетерској револуцији, као и захтеви за „пуну и дефинитивну експропријацију и последњих остатака феудализма“.¹³ Осим тога, патријархалној средини, омеђеној племенским нормама и тврдокорним традицијама изразито неповерљивим према свему што је ново, били су неприхватљиви захтеви КПЈ у вези са секуларизацијом државе и „обавезним и научним васпитањем деце оба пола“.¹⁴ То су врло рано уочили и сами комунисти,¹⁵ али партијско руководство, оптерећено унутарпартијским превирањима испољеним у виду наизглед безизлазних борби „фракција“ и, с друге стране, притиском југословенског режима решеног да угуши комунистички покрет, готово да није ни говорило о албанском питању.

10 *Nacionalno pitanje u djelima klasika marksizma i u dokumentima i praksi KPJ-SKJ*, zbornik dokumenata, (Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1978), 210.

11 АЈ, КИ, 1923/29–7.

12 АЈ, КИ, 1923/66.

13 *Историјски архив Комунистичке њарђије Јујославије*, том II (Београд: Историјско одељење ЦК КПЈ), 1949) 21; „Другови радници и раднице! Пролетери и сиротиња Скопља“, *Социјалистичка зора*, бр. 125, 25. новембар 1920, 1; „Ко одузима земљу сељацима“, *Социјалистичка зора*, бр. 112, 5. новембар 1920, 1.

14 *Историјски архив Комунистичке њарђије Јујославије*, том II, 36.

15 Већ у време избора за Уставотворну скупштину 1920. руководство КПЈ извештавало је Извршни комитет КИ како Албанци „целу своју политику базирају на религији“, закључујући да је комунистима било „веома тешко радити у њиховој средини, јер они чувају све своје тековине“ (АЈ, КИ, 1921/19).

Албанско питање није било разматрано ни на Трећем конгресу КПЈ, одржаном у Бечу између 14. и 22. маја 1926.¹⁶ Однос југословенских комуниста према овом проблему био је садржан једино у начелном опредељењу КПЈ за слободу албанског народа у контексту свеукупне борбе против „великосрпског хегемонизма“.¹⁷ У вези са „непосредним циљевима борбе“ КПЈ, истакнут је захтев „да се националним мањинама, поред пуне политичке и грађанске једнакости, загарантује и неограничено право употребе матерњег језика у општењу са свима властима, обавезно школовање деце на матерњем језику у свима државним школама и најпотпунија слобода савести“.¹⁸ За комунисте је „проблем националних мањина“ био најзначајнији на простору Војводине, где „Срби у ствари чине мањину, док Немци, Мађари и Румуни заједнички чине огромну већину становништва“.¹⁹

Унутар КПЈ албанско питање ближе је дефинисано у време четвртог партијског конгреса, одржаног у Дрездену између 3. и 15. октобра 1928, али ни тада то није било учињено као исход појачаног интересовања партијског руководства за националне захтеве албанских првака, већ је у првом реду представљало одраз изразитог антијугословенског расположења југословенских комуниста. „Искуство и поуке Октобарске револуције“, као и политичке прилике у југословенској држави, обавезивале су „Партију да у вези са борбом против империјалистичког и контрареволуционарног рата отворено постави пред масе питање грађанског рата радништва и сељаштва“. Руководство КПЈ говорило је како ће „у Југославији, у којој постоји низ угњетених нација и националних мањина, [...] знатну улогу [имати] питање национално-револуционарног рата, нарочито при претварању империјалистичког рата у грађански рат“. Отуда је КПЈ била „дужна да помаже ослободилачке покрете угњетених нација и националних мањина, да руководи њиховом борбом против империјализма и да без резерве брани њихово право на самоопредељење до отцепљења“, припремајући „национално угњетене масе за организацију устанка против угњетачке буржоазије“.²⁰

Теза о самоопредељењу народа добила је за југословенске комунисте „нарочито актуелни значај“, а њено „конкретизовање“ значило је „најпотпуније помагање свију акција маса које воде ка образовању [...] независних радничко-сељачких република“ на југословенском простору. Уз опредељење за стварање независне Хрватске, независне Словеније и независне Црне Горе, партијско руководство позивало је „рад-

16 *Izvori za istoriju SKJ. Treći kongres KPJ (17–22. maj 1926), plenarne sednice CK KPJ (maj – septembar 1926)*, priredili Ubavka Vujočević i Branislav Gligoriјеvić, (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1986), 33–205.

17 АЈ, КИ, 1924/71.

18 АЈ, КИ, 1923/66.

19 *Nacionalno pitanje u djelima klasika marksizma i u dokumentima i praksi KPJ–SKJ*, 210.

20 *Историјски архив Комунистичке југославије*, том II, 195.

ничку класу да свестрано помаже борбу за независну и уједињену Македонију“, признајући истовремено „право на отцепљење [...] мађарској националној мањини у Северној Војводини“, односно на „мађарској територији анектираној Југославији Тријанонским уговором о миру“. Осим тога, КПЈ је исказивала „солидарност револуционарних радника и сељака осталих нација Југославије, а пре свега Србије, с албанским национално-револуционарним покретом у лицу Косовског комитета“.²¹ Занемарујући суштину деловања ове организације и антикомунистичко опредељење његових првака, вођи КПЈ говорили су како се Косовски комитет, као „национално-револуционарни покрет“, „бори под паролама: радикално решење аграрног питања, самоопредељење албанског народа, јединствена и независна Албанија у оквиру балканске федерације радничко-сељачких република“.²²

Појачано интересовање југословенских комуниста за албанско питање означило је истовремено отварање косовског питања унутар КПЈ. Крајем двадесетих година појам „Косово“ добио је у партијској литератури значење јединствене области са посебним географским, привредним, економским, друштвеним и другим одликама. Непосредно после завођења личног режима краља Александра Карађорђевића и прокламовања новог унутрашњег државног уређења почетком 1929.²³ партијски вођи говорили су да је „према новој [административно-управној] подели“, спроведеној „у сврху што бржег србизирања“, „Косовски крај [...] подељен у три бановине: Моравску, Зетску и Вардарску“, истичући како је „војно-фашистичка диктатура поделила [...] Косово међу Зетском и Моравском бановином иако овај крај нема никаквих заједничких економских веза и интереса“.²⁴

21 *Исћо*, 153, 162–163.

22 Filip Filipović, *Sabrana dela*, tom 10, priredio Branislav Gligorijević, (Beograd: ISI, 1988), 392.

23 Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца преименована је у Краљевину Југославију, што је на симболичан начин означило одбацивање пређашње идеје о троплеменом народу и усвајање новог државотворног концепта, у науци познатог под називом „интегрално југословенство“. Исти закон прокламовао је поделу државе на девет територијално-управних целина – осам бановина и град Београд са Земуним и Панчевом. Увођењем нових административних целина у потпуности је окончан процес брисања граница старих историјских покрајина, изузев Словеније, која је највећим делом остала оивичена међама Дравске бановине. Територија коју су српски политичари углавном посматрали као српски национални простор, односно територија на којој је живело српско становништво, била је подељена на осам бановина. Највећи део Јужне Србије обухватила је Вардарска бановина, док су њени северни крајеви ушли у састав Зетске и Моравске бановине (*Службене новине Краљевине Јућославије*, 232/1929; Branislav Gligorijević, „Unutrašnje (administrativne) granice Jugoslavije između dva svetska rata 1918–1941“, *Istorija 20. veka* 1–2/1992, 30–32).

24 „Proklamovanje Jugoslavije“, *Proleter*, br. 6, 1. decembar 1929, 1.

Становиште о посебности простора „Косова“ додатно је оснажено у време обнове партијских структура на југословенском југу током прве половине тридесетих година.²⁵ Најпре је партијско руководство донело одлуку о проширењу надлежности ПК КПЈ за Црну Гору у правцу Метохије. Извештавајући Централни комитет о деловању црногорског покрајинског руководства, Блажо Јовановић је у писму упућеном 10. децембра 1932. навео да су до тада у оквиру ове партијске организације формиране ћелије у Котору, Подгорици, Никшићу, Колашину, Пећи и на Цетињу.²⁶ Неколико месеци касније, у фебруару 1933, ЦК КПЈ упутио је „друговима из Ц[рне] Г[оре]“ задатак да „прошире своју делатност у

- 25 Годишу дана после завођења личног режима краља Александра Карађорђевића у руководству КПЈ није била позната „статистика, број организација, а још мање број чланова“ у крајевима јужно од Саве и Дунава. – АЈ, КИ, 1930/44. Током 1930. и 1931. пропали су покушаји да се у Метохији успоставе мање комунистичке групе. Нешто више успеха на овом плану комунисти су остварили крајем следеће године. До почетка децембра 1932. у Пећком срезу формиран су Месни комитет КПЈ и 11 ћелија са 38 чланова партије, док су током пролећа наредне године додатно утврђене три ћелије са 11 „омладинаца“ (АЈ, КИ, 1932/173-а; 1933/99; 1933/309). Ипак, како наводи Павле Јовићевић, на овом простору „све до 1934. године није било чврсто организованог унутарпартијског рада“ (АЈ, Збирка мемоарске грађе (516), МГ-2488). Тада је утврђена месна партијска организација у Пећи, а њено деловање проширено на Призрен, Ђаковицу, Исток и Ораховац, мада у овим местима још увек није било партијских ћелија. Вероватно је истовремено образован и Окружни комитет КПЈ за Метохију са средиштем у Пећи. Формирање првих комунистичких група у селима Дубрава, Шаптељ и Рзних током јуна 1933. најавило је почетак рада КПЈ на терену Ђаковичког среза. Њихово деловање, међутим, било је готово не приметно. Тек четири године касније, средином 1937, образован је први Месни комитет КПЈ у Ђаковици, док су у новембру исте године формиране две партијске ћелије, једна у Ђаковици и једна у Рзниху (Али Хадри, „Комунистичка партија Југославије на Косову и Метохији до Априлског рата 1941. године“, *Токови револуције. Зборник историјских радова Института за историју радничког покрета Србије*, V, (Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1970), 370). У Призрену се присуство КПЈ није осећало до краја 1935. Па и касније деловање КПЈ било је сведено на акције мање групе призренских гимназијалаца који су „растурали летке“ и организовали демонстрације мањег обима (Милутин Фолић, *Комунистичка партија Југославије на Косову 1919–1941*, (Приштина: Јединство, 1987), 189–191). Прве комунистичке ћелије у Призрену формиране су у јулу 1938. (Хадри, *н. г.*, 370; Pavle Jovičević, „Iz borbi komunista na Kosovu i Metohiji“, *Četrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta*, knj. III, (Београд: Kultura, 1960), 64). У Приштини је партијска ћелија формирана у августу 1932, али је њено деловање убрзо било откривено. Током наредних пет година, до децембра 1937, у Приштини није било организованих комунистичких група (Milutin Folić, „Obnavljanje i delatnost Komunističke partije Jugoslavije na Kosovu 1930–1941“, *Kosova – Kosovo* 11/1982, 7–9; Хадри, *н. г.*, 370). Исте године образовано је Повереништво КПЈ за Урошевац, као и једна партијска ћелија у Сиринићкој жупи. У Косовској Митровици најпре је 1934. формирана једна партијска ћелија, на чијим основама је наредне године успостављен Месни комитет КПЈ. Истовремено су деловале партијске организације у Звечану и у Старом Тргу (Фолић, *Комунистичка партија Југославије на Косову 1919–1941*, 187, 189, 192, 244).
- 26 АЈ, КИ, 1932/173-а.

правцу Санџака“ и да организују рад међу „исељеницима из Ц[рне] Г[оре] сада на Косову“.²⁷ После тога партијска организација са центром на Цетињу носила је назив ПК КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију.

О томе је Централни комитет КПЈ известио покрајинско партијско руководство у Србији у писму од 1. марта 1933. Наведено је како „ради успешније обнове организација, као и задатака који стоје у С.[рбији]“, треба „разделити делокруг рада на три дела (округа) и то: а) Београд, Земун, Раковица, Смедерево, Пожаревац; б) Ниш, Лесковац, Врање, Пирот, Алексинац, Зајечар; в) Крагујевац, Крушевац, Краљево, Чачак, Горњи Милановац, Ваљево, Лајковац, Јагодина, Лапово, Смедеревска Паланка“.²⁸ На тај начин потврђена је одлука партијског руководства о издавању простора између Копаоника и Шар-планине из надлежности ПК КПЈ за Србију.

После разоткривања партијске организације у Црној Гори почетком 1936. Окружни комитет КПЈ за Метохију успоставио је везу са Покрајинским комитетом КПЈ за Србију. Иницијативу су, према сећањима Павла Јовићевића, дали Миладин Поповић и Радован Вуковић.²⁹ Са њима се у априлу 1937. у Пећи састао Крсто Попивоца, као инструктор ПК КПЈ за Србију, доневши са собом партијски материјал и смернице Централног комитета КПЈ.³⁰ Три месеца касније, почетком јула исте године, у Пећ је упућен и Момчило Марковић, такође као инструктор ПК КПЈ за Србију.³¹ Према његовим сећањима, на састанку у Пећи одржаном почетком јула 1937. инструктори ПК КПЈ за Србију изразили су сагласност са руководством метохијског Окружног комитета у мишљењу да „Косово и Метохија треба да – због специфичности положаја албанске мањине, терора и националног истребљавања, одузимања земље сељацима – представљају јединствену територију, јер је та област по националном саставу, економији и свим другим атрибутима једна целина и не треба да живи подељена између Црне Горе и Србије“.³² Своје мишљење о постојању јединствене области на терену између Копаоника и Шар-планине руководство Окружног комитета КПЈ за Метохију изразило је годину дана пре овог састанка са инструкторима ПК КПЈ за Србију. На

27 АЈ, КИ, 1933/480.

28 Фолић, *н. г.*, 179.

29 Јовићевић, *н. д.*, 63.

30 Милутин Фолић, „Консолидација Комунистичке партије Југославије на Косову у периоду 1937–1941. године“, *Токови револуције. Зборник историјских рагова Института за историју радничког покрета Србије*, VI, (Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1971), 5–8; Hakif Bajrami, *Rrethanat shoqërore dhe politike në Kosovë të 1918–1941*, (Prishtinë: Instituti i historisë së Kosovës, 1981), 318–319.

31 Мома Марковић, *Сазревање револуције (Сећања 1931–1941)*, (Београд: БИГЗ, 1984), 102–105.

32 *Исјо*, 102–103.

то упућује један проглас који су почетком августа 1936. пећки комунисти објавили у име још увек непостојећег „Обласног комитета КПЈ за Метохију и Косово“.³³

На састанку у јулу 1937. инструктори ПК КПЈ за Србију упознали су чланове метохијског Окружног комитета са одлукама Седмог конгреса КИ и са директивама ЦК КПЈ у вези са задацима партијских актива и њиховог деловања у духу политике народног фронта.³⁴ Истовремено је спроведено обједињавање комунистичких група и ћелија у Метохији и на Косову у оквиру јединствене партијске организације. Сви чланови привременог руководства новоформираног Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију били су изабрани из састава пећке партијске организације.³⁵

Стално руководство изабрано је на оснивачкој конференцији Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, одржаној 25. јула 1937. на Црном Врху, недалеко од Пећи.³⁶ Кроз четири поднесена реферата делегати су упознати са „линијом Партије“ у вези са политичким, организационим, националним и синдикалним питањем, као и са одлуком руководства КПЈ о формирању косовскометохијске партијске организације.³⁷ Истовремено је формирана јединствена Обласна омладинска комисија за Косово и Метохију.³⁸

Припреме за одржавање оснивачке конференције ОК КПЈ за Косово и Метохију протекле су без знања покрајинског партијског руковод-

33 АЈ, Документи централних, покрајинских и нижих органа КПЈ и СКОЈ (792), Србија, I/85. Постоје индиције да је Петар Радовић, инструктор ЦК КПЈ, по повратку са рођије у децембру 1936. формирао косовскометохијски Обласни комитет, али су оне утемељене једино на сећањима савременика забележеним неколико деценија касније (Фолић, „Консолидација Комунистичке партије Југославије на Косову у периоду 1937–1941. године“, 4–5).

34 Сазван у време јачања фашистичких земаља у Европи, Седми конгрес КИ обележило је усвајање политике Народног фронта, која је подразумевала окупљање свих антифашистичких снага под руководством светског радничког покрета (Gli-goriјевић, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, 314–328). Неколико месеци раније, у марту 1935, Коминтерна је суспендовала најзначајније одлуке руководства југословенских комуниста усвојене на Трећем конгресу КПЈ у децембру претходне године (АЈ, КИ, 1935/92). На пленуму ЦК КПЈ одржаном у Сплиту између 9. и 11. јуна 1935. наглашено је да комунисти „морају тражити путове, начине, пароле борбе“ који ће „народне масе“ усмерити на сарадњу са КПЈ, „избегавајући све оно што те масе одбија или што не одговара датом ступњу њиховог борбеног расположења“. С тим циљем требало је иступати са „што мање ‘револуционарних’ калупа и дречеће архиреволуционарне фразеологије“, а са „што више преузимања од самих маса њихових парола, њихових израза, њихових облика борбе и организације“ (АЈ, КИ, 1935/316–4).

35 Mita Miljković, „Prva oblasna partijska konferencija za Kosovo i Metohiju“, *Četrdeset godina*, knj. III, 193; Jovićević, *n. d.*, 63; Марковић, *n. g.*, 104–105.

36 Miljković, *n. d.*, 193; Jovićević, *n. d.*, 63; Марковић, *n. g.*, 104–105.

37 Jovićević, *n. d.*, 64.

38 Фолић, *n. g.*, 260; Jovićević, *n. d.*, 64.

ства на Цетињу, иако је оно имало надлежност над косовскометохијском партијском организацијом. Боравак инструктора ПК КПЈ за Србију у Пећи непосредно уочи заседања конференције искључује претпоставку о самосталном иступању пећких комуниста, потврђујући казивања савременика према којима је замисао о формирању јединствене обласне партијске организације за Косово и Метохију уобличена у Централном комитету КПЈ.³⁹ Није познато, међутим, да ли су инструктори ПК КПЈ за Србију на састанку у Пећи у јулу 1937. говорили о аутономији будућег косовскометохијског Обласног комитета у односу према покрајинском руководству на Цетињу, нити какав је став о том питању имало руководство КПЈ. Нешто касније Покрајински комитет КПЈ на Цетињу прихватио је одлуке донесене на обласној конференцији, али је сматрао недопустивим самостално деловање новоформираног Обласног комитета. У том смислу, као пример „фракционашког“ држања обласног руководства у Пећи наведено је „растурање“ текста резолуције, усвојене на оснивачкој конференцији ОК, без претходног консултовања са надлежним Покрајинским комитетом.⁴⁰

Питање аутономије у раду обласне организације са центром у Пећи било је изнова отворено две године касније, крајем септембра 1939, на Првој редовној обласној конференцији КПЈ за Косово и Метохију.⁴¹ Уз избор новог обласног руководства усвојена је Резолуција у којој је истакнуто да „Конференција ставља у задатак новом руководству“ да Покрајинском комитету на Цетињу „постави питање аутономије ОК“. „Аутономија нам је потребна“, стајало је у наведеној Резолуцији, зато „што нам је помоћ ПК услед непознавања терена и специфичности прилика недовољна“. Осим тога, указано је на слабост „комуникационе везе“, поготово у зимским месецима током којих није било могуће остварити ни најмањи додир између обласног и покрајинског комитета.⁴²

Извесно је да су Миладин Поповић и Борис Вукмировић отворили ово питање на Осмој покрајинској конференцији КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију, одржаној код Жабљака средином августа 1940. у присуству генералног секретара КПЈ Јосипа Броза. Покрајинско руководство инсистирало је на повезивању партијских структура на територији надлежности ПК, истичући како треба „одмах појачати по-

39 Milovan Đilas, *Memoir of a Revolutionary*, (New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc, 1973), 286. Према сећањима Момчила Марковића, одлазак Крста Попиводе у Пећ у априлу 1937. био је извршен „по задатку Сретена Жујовића“ (Марковић, *н. г.*, 102).

40 Фолић, *н. г.*, 270.

41 Наведени назив конференције стоји у заглављу оригиналног документа резолуције усвојене на њеном заседању. Насупрот томе, у историјској и другој литератури она је неретко означена као „Друга“, док је оснивачка конференција из јула 1937. означена као „Прва“.

42 АЈ, 792, Србија, I/87.

стојеће парт[ијске] орг[анизације] у свим мјестима, а нарочито у индустријским крајевима (Бока, Метохија)⁴³. После тродневног заседања конференција је завршила са радом. У њеној Резолуцији није било никаквих назнака о иступању делегата косовскометохијског Обласног комитета. Ипак, на маргини самог текста Резолуције Јосип Броз уписао је коментар: „Метохија директ[но] са ЦК [КП]“⁴⁴.

Два месеца касније, на Петој земаљској конференцији КПЈ одржаној у Загребу између 19. и 23. октобра 1940, генерални секретар КПЈ предложио је да се ово питање реши, с обзиром на то да је „Метохија тражила непосредну везу са ЦК КПЈ“. После краћег излагања Бориса Вукмировића, у којем су истакнути раније утврђени недостаци у организацији „ПК Ц[рне] Горе“, делегати су једногласно усвојили „предлог [генералног] секр[етара] [КПЈ] да се Метохија и Косово претворе у Об[ласни] комитет са посебном везом с ЦК“⁴⁵. Наведена одлука потврђена је Резолуцијом Пете земаљске конференције КПЈ⁴⁶.

Успостављање непосредне везе између обласног комитета и партијског руководства представљало је изузетак у организационој структури КПЈ, с обзиром на то да су само покрајински комитети били непосредно подређени ЦК, док су остали обласни комитети ту везу остваривали преко надлежних покрајинских комитета. На тај начин је Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију добио значај покрајинске партијске организације, мада то није било дефинисано ниједним партијским документом. Остало је недоречено да ли је наведена одлука руководства КПЈ имала карактер привремене мере спроведене с циљем превазилажења тешкоћа у деловању партијских ћелија на југу земље, или је она представљала једну етапу у процесу трајног преобликовања партијских структура на овом простору, започетог у време издвајања простора Косова и Метохије из надлежности ПК КПЈ за Србију крајем 1932.⁴⁷ Питање преобликовања партијских структура на југу земље умногоме је излазило из оквира проблема уско везаних за територијалну организацију Партије. Јер, распрострањавање надлежности покрајинских комитета унутар КПЈ, углавном омеђених границама „историјских покрајина“, односно „југословенских земаља“, пред-

43 AJ, 792, Црна Гора, I/8.

44 *Izvori za istoriju SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ (19–23. oktobar 1940)*, priredili Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević, (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1980), 580, нар. br. 634.

45 AJ, Савез комуниста Југославије (507), Централни комитет Комунистичке партије Југославије (ЦК КПЈ), 1940/14–1.

46 *Izvori za istoriju SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ*, 230.

47 Имајући у виду административно-правне промене на тлу Србије у периоду после 1945, већина аутора сматра да је везивање косовскометохијског Обласног комитета за ЦК КПЈ 1940. наговестило став КПЈ у смислу политичке индивидуализације ове области (Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I–III, (Beograd: Nolit, 1988), I/217).

стављало је територијални оквир стварања „слободних, радничко-сељачких република“ у революционарној перспективи југословенских комуниста.⁴⁸

У Акционом програму Комунистичке партије за село, усвојеном на Четвртој земаљској конференцији КПЈ крајем децембра 1934, упућен је позив „радним сељацима свих нација Југославије“ у духу борбе за формирање „радничке и сељачке совјетске владе у Србији, Хрватској, Словенији, Македонији, Косову, Црној Гори, Босни и Војводини“.⁴⁹ Истоветно становиште исказао је Моша Пијаде 1940, у својим тезама о националном питању. У њима је као „решење нац[ионалног] покрета“ представљено стварање „слободне радничко-сељачке републике Косова [подвучено у оригиналу – Д. Б.] путем революционарног обарања великосрпског фаш[истичко]-империјалистичког режима. То решење за Арнауте, Турке и слов[енске] Муслимане значи да дођу у пуној мери до слободног власништва земље [подвучено у оригиналу – Д. Б.], да се ослободе нац[ионалног] угњетавања и да се остваре услови за потпуно слободан нац[ионално]-политички и културни развитак. Изгледа да је“, закључио је Моша Пијаде крајем 1940, „и српско сељаштво и радништво тих крајева већ сазрело да прими ту паролу“.⁵⁰

Насупрот наведеном, у већини партијских докумената, поготово у периоду после усвајања политике народног фронта и напуштања ранијег усмерења ка разбијању југословенске државе, територија над којом се простирала надлежност Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију није представљена као оквир стварања будуће „радничко-сељачке републике“. Током друге половине тридесетих година југословенски комунисти истицали су паролу у духу борбе за „слободну заједницу свих народа Југославије у садањим границама, уређену на федеративној основи, а против сваког угњетавања и хегемоније било којег народа по другоме“. Партијски вођи говорили су да „хрватски, словеначки, српски, македонски и црногорски народ треба да се на демократски начин изјасне како желе да уреде своје међусобне односе у државној заједници“, а исто то и на исти начин требало је да учини „народ у Војводини и Босни и Херцеговини“. Требало је, према мишљењу комуниста, расписати изборе „на основу тајног и пропорционалног права гласа са покрајинским листама [...] ради тога да би Хрвати, Словенци, Срби, Македонци, Црногорци, па и Војводина и Босна и Херцеговина могли да формирају своје националне скупштине (саборе), који би суверено одлучивали о својим националним и регионалним захтјевима и државном уређењу“. Истовремено је требало „истицати права народних мањина: Њемаца, Мађара Албанаца на равноправ-

48 АЈ, КИ, 1929/25; 1930/15; 1936/374.

49 АЈ КИ, 1934/86.

50 АЈ, 507, ЦК КПЈ, 1940/14–12.

ност”.⁵¹ Истоветан став био је потврђен на Петој земаљској конференцији КПЈ 1940.⁵²

Наведено становиште потирало је раније усмерење југословенских комуниста изражено кроз борбу за разбијање југословенске државе и издвајање „Косова“ као „албанске земље“ из њеног састава. Било је јасно да руководство КПЈ не инсистира на образовању „независне радничко-сељачке републике“ на „Косову“, како је то било истицано до средине тридесетих година. Такође је било јасно да је наведени простор за југословенске комунисте представљао јединствено подручје у политичком, географском, привредном и етнографско-културном погледу. Остало је, с друге стране, недовољно јасно дефинисано питање положаја недавно формираног косовскометохијског Обласног комитета у организационој структури КПЈ. У реферату о организационом питању који је на Петој земаљској конференцији КПЈ 1940. поднео Јосип Броз Тито, „Метохија“ је означена као једна од југословенских покрајина.⁵³ Несумњиво је генерални секретар КПЈ под појмом „Метохија“ подразумевао читаву територију која се налазила у надлежности Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију. Не може се, међутим, са сигурношћу рећи да ли је такво поимање наведеног простора наговештавало прерастање обласног у покрајински комитет, мада је на такав правац решавања питања положаја косовскометохијске партијске организације упућивало њено непосредно везивање за Централни комитет КПЈ.

Уз недовољно јасно дефинисано питање будућег положаја Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију изостало је јединствено одређење партијског руководства у вези са проблемом територијалног оквира надлежности ове организације. На оснивачкој конференцији ОК КПЈ за Косово и Метохију, према сећањима Милутина Миљковића, Миладин Поповић је рекао да ће новоформирани комитет „радити на територији ‘одавде [од Пећи – прим Д. Б.] па до Скопља’”.⁵⁴ Партијски документи и написи у штампи настали током тридесетих година остављали су утисак да су под појмом „Косово“ или „Косово и Метохија“ југословенски комунисти подразумевали читаву територију Старе Србије или барем њен највећи део, од Новог Пазара до Врања. Овај проблем најпрецизније је дефинисао Моша Пијаде у својим тезама о националном питању састављеним уочи Пете земаљске конференције КПЈ 1940. Према његовим речима, „Косово“ као „историјско-географски“ појам обухвата „територију Косова Поља из[међу] Приштине, Качаника, Звечана и Дренице“, док као „политичко-економски“ појам означава „све оно што су Србија и Црна Гора ос[воји]ле на југу односно на западу и

51 AJ, KI, 1936/374.

52 *Izvori za istoriju SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ*, 238–239.

53 *Isto*, 32.

54 Miljković, *n. d.*, 194.

истоку 1912–13. ако изуземо територију Ма[кедо]није. Укључујемо дакле овамо у принципу и читав бивши Новопазарски Санѡак као и крај око Ђаковице и Пеѡи (Метохија).“⁵⁵

Током тридесетих година у документима КПЈ оба принципа, и „историјско- географски“ и „политичко-економски“, била су подједнако присутна у одређивању територијалног оквира „Косова“. Сѡм појам, међутим, није био у широј употреби, већ су југословенски комунисти говорили у првом реду о приликама у „Метохији“, посматраној углавном у границама Метохијске котлине на терену између Мокре Горе и Коритника.⁵⁶ На то их је упућивао понајвише развој партијских структура које је текао знатно успешније у Пеѡи, Ђаковици и Истоку него на простору Приштине, Урошевца и Косовске Митровице. У извештајима упућеним Коминтерни крајем тридесетих година стајало је да КПЈ, уз остале организације, чини „Обласни комитет у Метохији (Косово)“,⁵⁷ док су на Шестој земаљској конференцији СКОЈ, одржаној почетком септембра 1940, „Црна Гора и Метохија“, без помена „Косова“, посматране као јединствена област.⁵⁸ Мање о „Косову“ а знатно више о „Метохији“ говорено је и на Петој земаљској конференцији КПЈ у октобру 1940.⁵⁹ Несумњиво је да су југословенски комунисти „Метохију“ и „Косово“ видели као две доминантне целине унутар јединственог косовскометохијског простора, о чему сведочи и сам назив Обласног комитета. Таква употреба наведених појмова, којом су потискивани стари називи ужих географских подручја,⁶⁰ није била карактеристична само за речник југословенских комуниста. Готово на исти начин овај простор поимали су политичари из редова „грађанских“ странака, али нису баштинили свест о њиховој повезаности у оквиру јединствене географско-политичке целине на чему је инсистирало руководство КПЈ.⁶¹

Питања у вези са проблемом положаја косовскометохијске партијске организације унутар КПЈ и будућим државно-правним положајем „Косова“, односно „Косова и Метохије“, као и сва друга питања која су

55 AJ, 507, ЦК КПЈ, 1940/14–12.

56 „Zemaljsko savjetovanje KPJ“, *Proleter*, br. 1–2, januar–februar 1940, 3.

57 AJ, КИ, 1939/11.

58 AJ, Савез комунистичке омладине Југославије (508), 1940/1.

59 *Izvori za istoriju SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ*, 197–198.

60 И Срби и Албанци су током међуратног периода, па и касније, у свакодневном говору користили знатно уже географске одреднице, попут Гора, Подгор, Опоље, Сиринићка жупа, Средачка жупа, Лаб, Изморник, Ибарски Колашин, Преководе, Прекорупље, Река, Ругово, Дреница итд. У својим сећањима објављеним 1990. Арсо Милатовић наводи да се становништво наведених области „и данас тих назива држи“ (Арсо Милатовић, *Космет 1935–1945. Моје сведочење*, (Београд: Научна књига, 1990), 40).

61 *Искушења српске елиѡе. Докуменѡа о раду Српској кулѡурној клубу*, приредио Перо Симић, (Београд: Службени гласник; Издавачко предузеће Филип Вишњић, 2006), 45–46, 52, 74–97, 80–85, 97, 107–113, 127, 131–132, 140–141, 147–152, 160, 216, 220, 228–229, 223, 250, 253–254.

могла нарушити настојања партијског руководства у погледу јачања комунистичких организација на југу земље, била су потиснута „пред лицем опасности која пријети независности народа Југославије и опасности увлачења Југославије у рат“.⁶² У време распламсавања Другог светског рата и нарастања моћи фашистичких земаља у Европи, за комунисте је умногоме значајније било обновити партију и ојачати њене структуре на читавој територији Југославије, поготово у оним крајевима „у којима донедавна није било партијске организације, као, нпр., Македонија, Босна и Херцеговина, Метохија и Далмација“.⁶³

Закључак

У историјској науци углавном су познате околности у којима је почетком септембра 1945. формирана Аутономна Косовско-метохијска област. Остало је, међутим, недовољно јасно на који начин су утврђене границе ове области, с обзиром на то да се оне нису ослањале на претходна искуства у административном уређењу или међудржавном територијалном разграничењу на овом подручју. Недовољно је расветљен, такође, сам процес обликовања свести о посебности простора Косова и Метохије која се током међуратног и ратног периода развијала међу југословенским комунистима и на чијим основама је крајем Другог светског рата донесена одлука о стварању аутономне косовскометохијске јединице у саставу федералне Србије.

Извори показују да су вођи КПЈ баштинили становиште предратних српских социјалдемократа према чијем мишљењу простор између Копаоника и Шар-планине не припада Србији, већ представља мозаик разних етничких група међу којима се по бројности издваја албанско становништво. Отуда је за комунисте најзначајније национално питање на овом подручју било албанско питање. У вези с тим је већ у првој половини двадесетих година руководство КПЈ иступило у духу издвајања „албанских крајева“ из састава југословенске државе и стварања јединствене албанске радничко-сељачке републике. Такво становиште додатно је наглашено у време одржавања четвртог партијског конгреса 1928.

Истовремено се унутар КПЈ о „Косову“ све чешће говорило као о јединственој области са посебним географским, привредним, економским, друштвеним и другим одликама. Неколико година касније, крајем 1932, отпочео је процес преобликовања структура КПЈ на југословенском југу који је наговестио правац решавања питања положаја „Косова“ и територијалног обима ове области. Партијске организације са центром у Пећи најпре су припојене Покрајинском комитету КПЈ на Це-

⁶² *Izvori za istoriju SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ*, 235.

⁶³ *Isto*, 32.

тињу, али је у јулу 1937. формиран Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију чије је руководство две године касније, у септембру 1939, иступило с циљем остварења шире аутономије. Одлуком партијског руководства из октобра 1940. косовскометохијска обласна организација изузета је из надлежности црногорског покрајинског комитета и непосредно је вазана за Централни комитет КПЈ. Такво решење представљало је изузетак у организационој структури КПЈ, с обзиром на то да су само покрајински комитети били непосредно подређени ЦК, док су остали обласни комитети ту везу остваривали преко надлежних покрајинских комитета. Тиме је још једном потврђено становиште КПЈ о посебности простора „Косова“, или „Косова и Метохије“, мада је у том тренутку остало нејасно да ли је наведена одлука партијског руководства наговештавала престање косовскометохијске обласне организације у покрајински комитет.

Резиме

Један од бројних изазова у истраживању историје Косова и Метохије представља питање обликовања свести о посебности овог простора у годинама пре победе народноослободилачких снага у Југославији и окончања Другог светског рата. Овде пре свега мислимо на обликовање те свести међу југословенским комунистима, с обзиром на то да је управо одлукама руководства Комунистичке партије Југославије утврђен државно-правни положај Косова и Метохије у југословенској држави после 1945. Реч је о комплексном проблему који се налази у средишту како српског тако и албанског националног питања.

Процес отварања овог питања отпочео је крајем двадесетих и почетком тридесетих година. Најпре је албанско питање у југословенској држави дефинисано као косовско питање, док је успостављање нових партијских структура на југу земље после јесени 1932. наговестило даљи развој свести о посебности овог простора у односу према осталим југословенским крајевима. У јулу 1937. формиран је Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију који је три године касније непосредно подређен партијском руководству, чиме је још једном потврђено становиште о посебности овог простора и најављен правац у којем ће бити решавањем питања његовог положаја у периоду после револуционарног освајања власти.

Sources and Literature

Arhiv Jugoslavije: Fond 507, Savez komunista Jugoslavije; Fond 508, Savez komunističke omladine Jugoslavije; Fond 516, Zbirka memoarske građe; Fond 790/1, Zbirke reprodukovanih dokumenata, Komunistička internacionala – sekcija KPJ; Fond 792, Dokumenti centralnih, pokrajinskih i nižih organa KPJ i SKOJ.

Filipović, Filip. *Sabrana dela*, tom 10, priredio Branislav Gligorijević. Beograd: ISI, 1988.

Filipović, Filip. *Sabrana dela*, tom 14, priredio Pero Damjanović. Beograd: ISI, 1989.

Filipović, Filip. *Sabrana dela*, tom 6, priredio Toma Milenković. Beograd: ISI, 1987.

Iskušenja srpske elite. Dokumenta o radu Srpskog kulturnog kluba, priredio Pero Simić. Beograd: Službeni glasnik; Izdavačko preduzeće Filip Višnjić, 2006. (Cyrillic)

Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom II. Beograd: Istorijsko odeljenje CK KPJ, 1949. (Cyrillic)

Izvori za istoriju SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ (19–23. oktobar 1940), priredili Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1980.

Izvori za istoriju SKJ. Treći kongres KPJ (17–22. maj 1926), plenarne sednice CK KPJ (maj – septembar 1926), priredili Ubavka Vujočević i Branislav Gligorijević. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1986.

Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa, knjiga 1: Prvi kongres Komunističke internacionalne. Gornji Milanovac: Kulturni centar, JUR „Privredna knjiga“, 1981.

Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa, knjiga 7: Peti kongres Komunističke internacionalne, drugi deo. Gornji Milanovac: Kulturni centar, JUR „Privredna knjiga“, 1982.

Nacionalno pitanje u djelima klasika marksizma i u dokumentima i praksi KPJ–SKJ, zbornik dokumenata. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1978.

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Vanredni saziv od 2. jula do 20. oktobra 1921. godine (od I – IX redovnog sastanka). Beograd: [Narodna skupština], 1921. (Cyrillic)

Tucović, Dimitrije. *Sabrana dela*, tom VII. Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“, 1980. (Cyrillic)

Bajrami, Hakif. *Rrethanat shoqërore dhe politike në Kosovë më 1918–1941*. Prishtinë: Instituti i historisë së Kosovës, 1981.

- Đilas, Milovan. *Memoir of a Revolutionary*. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc, 1973.
- Folić, Milutin. *Komunistička partija Jugoslavije na Kosovu 1919–1941*. Priština: Jedinstvo, 1987. (Cyrillic)
- Folić, Milutin. „Konsolidacija Komunističke partije Jugoslavije na Kosovu u periodu 1937–1941. godine“. *Tokovi revolucije. Zbornik istorijskih radova Instituta za istoriju radničkog pokreta Srbije*, VI, 3–25. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1971. (Cyrillic)
- Folić, Milutin. „Obnavljanje i delatnost Komunističke partije Jugoslavije na Kosovu 1930–1941“. *Kosova – Kosovo* 11/1982, 3–21.
- Gligorijević, Branislav. *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*. Beograd: ISI, 1992.
- Gligorijević, Branislav. „Unutrašnje (administrativne) granice Jugoslavije između dva svetska rata 1918–1941“. *Istorija 20. veka* 1–2/1992, 27–34.
- Hadri, Ali. „Komunistička partija Jugoslavije na Kosovu i Metohiji do Aprilskog rata 1941. godine“. *Tokovi revolucije. Zbornik istorijskih radova Instituta za istoriju radničkog pokreta Srbije*, V, 359–409. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1970. (Cyrillic)
- Jovićević, Pavle. „Iz borbi komunista na Kosovu i Metohiji“. *Četrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta*, knj. III, 62–70. Beograd: Kultura, 1960.
- Marković, Moma. *Sazrevanje revolucije (Sećanja 1931–1941)*. Beograd: BIGZ, 1984. (Cyrillic)
- Milatović, Arso. *Kosmet 1935–1945. Moje svedočenje*. Beograd: Naučna knjiga, 1990. (Cyrillic)
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I–III. Beograd: Nolit, 1988.
- Radojević, Mira. *Srpski narod i jugoslovenska kraljevina 1918–1941. Prvi tom: Od jugoslovenske ideje do jugoslovenske države*. Beograd: SKZ, 2019. (Cyrillic)
- Stanković, Đorđe Đ. „Administrativna podela Kraljevine SHS“. *Istorijski glasnik* 1–2/1981, 33–46. (Cyrillic)
- Tucović, Dimitrije. *Srbija i Arbanija. Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*. Beograd–Zagreb: Kultura, 1946.
- Vlajčić, Gordana. *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje (1919–1927)*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1984.

Proleter

Službene novine Kraljevine Jugoslavije (Cyrillic)

Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Cyrillic)

Socijalistička zora (Cyrillic)

Summary

Dušan Bojković

SHAPING AWARENESS OF THE DISTINCTIVENESS OF THE KOSOVO AND METOHİJA REGION IN THE REVOLUTIONARY PERSPECTIVE OF THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA 1919–1941

Abstract: This paper presents the main developments in the evolution of the Kosovo question within the Communist Party of Yugoslavia during the interwar period. Particular attention is given to the key moments in shaping the very idea of the distinctiveness of the Kosovo and Metohija region in relation to the surrounding Yugoslav areas. The research is based on the analysis of unpublished archival documents held in the Archives of Yugoslavia, as well as published archival sources, press and periodicals, and relevant scholarly literature.

Keywords: Kosovo and Metohija, Communist Party of Yugoslavia, Serbs, Albanians, the Kosovo question, the national question

One of the numerous challenges in researching the history of Kosovo and Metohija is the question of how awareness of the distinctiveness of this region was shaped in the years prior to the victory of the People's Liberation forces in Yugoslavia and the end of the Second World War. This primarily concerns the formation of such awareness among Yugoslav communists, given that the state-legal status of Kosovo and Metohija within the Yugoslav state after 1945 was determined precisely by the decisions of the leadership of the Communist Party of Yugoslavia. This is a complex issue that lies at the core of both the Serbian and Albanian national questions.

The process of addressing this issue began in the late 1920s and early 1930s. Initially, the Albanian question within the Yugoslav state was defined as the Kosovo question, while the establishment of new party structures in the south of the country after the autumn of 1932 indicated a further development of awareness regarding the distinctiveness of this region in relation to other Yugoslav areas. In July 1937, the CPY's Kosovo and Metohija Regional Committee was established, and three years later it was placed directly under the authority of the party leadership. This once again confirmed the view of the distinctiveness of this region and indicated the direction in which the issue of its status would be resolved in the period following the revolutionary seizure of power.